

Kielihistoriallisia lisiä

3. Suom. *koski* = samKam. *kāzer* ?

Koski -sanallemme on jo toistasataa vuotta sitten esitetty etävastine : tšeremissin kieliopissaan CASTRÉN vertasi sitä adjektiiviin, joka RAMSTEDTIN kirjaanpanemana kuuluu vuoritšeremississä *kašká* 'reissend (von Gewässern)': *k. Bär* 'Wasserfall'. OTTO DONNER lisäsi näiden rinnalle lapinkielisen vastineen (Vergl. Wörterbuch n:o 94), SETÄLÄ taas syrjäniläisen (SUSA XV₂ 4; ilman tšeremissiläistä vertauskohtaa). PAASOSEN mielestä (Beiträge 243) sm., lp., tšer. ja syrj. sanat kuuluvat yhteen, mutta lisäksi hän epäröiden rinnasti näihin kamassisamojedin adjektiivin (Castrén) *kāzer* 'reissend, schnell' otaksumalla, että viimeksi mainitussa *r* on uralilainen johdin. PAASOSEN mielipiteen on sellaisenaan omaksunut LEHTISALO mainitessaan kam. *kāzer* -sanana kuuluvan niihin denominaalisiin adjektiiveihin, joissa on kantaauralilainen *r*-suffiksi (SUST LXXII 187). HAKULINEN sensijaan ei ole pitänyt *koskea* vanhimpaan omaperäiseen sanakerrostumaamme kuuluvana, vaan hyväksynyt ainoastaan sanallemme esitetyn suom.-volg.-perm. etymologian (SKRK II s. 9). Kam. adjektiivi — DONNERIN mukaan *kāzár* 'schnell; wild, ungezähmt', *k. bu* 'reissender Strom' — onkin varmasti erotettava mainituista sgr. kielten sanoista. DONNERIN »Kamassisches Wörterbuchin» lainasana viitteissä olen jo lyhyesti huomauttanut, että tässä on kysymyksessä turkk. laina: »< tat. *qazyr* 'schrecklich'». Asia vaatii muutaman sanan lisäselitykseksi. *qazyr* -muoto on koillisturkkilainen; kamassiin sana on tullut lähimmistä naa-

purikielistä, kuten tavallista, vrt. nim. kčUg. (Donner) *kāzār* 'schnell, rasch, reissend', šor. (Joki) *kāzār* id., tel., sag., blt., kč. (Radloff) *qazyr* 'schrecklich, furchtbar, streng, hart, grimmig, reissend', *suduḡ qazyr jārī* 'Stromschnelle'. Voisi tietenkin ajatella, että olisi kysymyksessä kam. laina koillisturkissa, mutta tämän olettamuksen kumoaa sanan esiintyminen muissakin turkk. kielissä aina vanhimpia muistomerkkejä myöten: tub. (Radloff) *qajyr* 'die Strömung des Wassers', soj. (Katanov), keski-turk. (Brockelmann), uig. (Bang-Gabain), muin.-turk. (Gabain) *qadyr* 'schwierig; streng; grimmig; hart'; sanassa on siis ollut alunperin *-d-* (*-*δ-*), jota koillisturkissa säännöllisesti edustaa *-z-*.

4. SamKam. *mūnğa*

DONNERIN mukaan kamassisamojedissa on sana *mūnğa*, joka merkitsee 'kleiner Fisch' ja jota hän (KamWb. s.v.) vertaa ven. *муньга* -substantiiviin. Hänen mielestään tämä kalannimi voi olla joko kamassissa venäläistä perua tai päinvastoin. Nähdäkseni tässä on kysymyksessä ven. laina, sillä sana poikkeaa kam. äännesysteemistä, kun taas venäjässä on täsmälleen samantyyppinen slaavilaisperäinen subst. *мўнґга* 'der Träge, Faule; Maulaffe', jonka rinnalla tavataan sellaisia murremuotoja kuin *мўґга*, *мўґга*, *мўнґга* (DAL' ТОЛК. СЛОВАРЬ s.v., KALIMA SUST XLIV ss. 167—8). Kalannimi *муньга* on tietenkin merkityksensä vuoksi erotettava tästä homonymistaan, ja se selittyy ven. murteissa itämerensuom. lainasanaksi. *Муньган* rinnakkaismuoto *мўґга* vastaa sangen hyvin suom. kalannimeä *muje*, *muikku*, *muikka* 'kleine Maräne, coregonus albula', jolle on esitetty vastine myös lapista (ks. T. ITKONEN SUSA XXXII₃ ss. 23, 45, 79; SUST LVIII s. 53).

Muikku on Suomessa (Sanakirjasäätiön kokoelmien mukaan) käytännössä lännempänä kuin *muje*. *Muikun* levinneisyysalue käsittää mm. hämäläismurteet, Lemin, Saarijärven, Nivalan, Iin, Utajärven, Kuhmon ja Kittilän seudut sekä Vermlannin. Kontiolahdella ja Ilomantsissa käytetään rinnan *muikkua* ja *mujetta*. Viimeksi mainitun valtaseutuja ovat esim. Kiihtelysvaara (Nirvi: *muje*[k], *mujje*[n]), Tohmajärvi (*mujeḡ*), Polvijärvi, Valtimo, Pälkjärvi ja Kesälahti, mistä alue jatkuu valtakunnan rajan yli, yhtäällä Suistamon (*mujeḡ*) kautta Viteleeseen (*mujeḡ*), toisaalla mm. Repolaan (*mujeḡ*), Uhtualle, Jyskyjärvelle (*mujeḡ^h*), Paateneen seudulle ja Kiestinkiin. Karjalaismurteista sana on siis ilmeisesti lainautunut venäjään. Lohikaloihin kuuluvan, taloudellisesti tärkeän *muikun* nimi on sitten venäläisen asutuksen mukana kulkeutunut aina Länsi-Siperiaan asti, missä — samoin kuin Pohjois-Venäjälläkin — esiintyy suomalais-

itäkarjalaisen muikun sukulaislajeja järvikaloina. Samanlaisia pitkiä vaelluksia Siperiaan saakka ovat tehneet mm. suom. *harjus* ja *taimen* -sanat.

5. SamKam. *t'eime*

T. LEHTISALO on yliopistoluennossaan käsitellyt kamassisamojedin suksen nimitystä: (Castrén) *theimä* 'Schneeschuh', (Donner) *t'eime* 'Schneeschuh (unten mit Fell versehen)', *t'-n k'ábâi* 'spezielles Fell für Schneeschuhe'. Hänen mielestään *-mä*, *-me* on näissä suffiksiainesta, jolloin kam. substantiiviin voi rinnastaa ostj.-samojedin Tymin murteen sanan (CASTRÉN — LEHTISALO Samoj. Volksdichtung s. 305) *taiše* ~ *tais* 'Schneeschuh': *salžógat taiše etan* 'der Knecht zog die Schneeschuhe an'. Alkumerkityksen LEHTISALO otaksuu olleen »suksen pohjanahka», sillä jurakin vastaava sana merkitsee juuri tätä: (Lehtisalo, käsik.) Sjo. *tajjəz* 'Sohlenleder des Skis', Nj. *tajⁱ*, P *taj^η* id. Mutta jurakkilainen merkitys voi olla sekundäärinenkin, pars pro toto. Lisäksi on huomattava, että kam. suffiksi *-me* on paljon useammin deverbaalinen kuin denominaalinen [vrt. esim. uralilaisia *-m* (+ vok.) -loppuisia tekimennimiä, LEHTISALO SUST LXXII 94—5, 96—7, 107—110]; samoin on OS:n *-š*, *-s* -aineksen (< **-tš*) laita. Kaikkien mainittujen sam. sanojen (verbaalisena) vartalona on alkuaan ollut **tai-*, **tai₂-* (kamassissa on *i*-aines aiheuttanut **a:*n muuttumisen *e:*ksi), ja tätä voimme verrata seuraaviin vogulilaisiin ja lappalaisiin verbeihin, jotka TOIVONEN on keskenään yhdistänyt (S. Tiedeak. Esit. ja Pöytäk. 1949, s. 176): vog. *tojanti* 'mit Schneeschuhen gehen', T *tajé*, P *tajelaxti* 'Schneeschuhe laufen'; lpN *čuoiv'gát* 'ski; ski on (terrain); ski after' (< **šaike* < **saike*). Kuten tunnettua, ural. **s-*:ää edustaa sekä vogulissa että samojedissa *t-* (PAASONEN Beitr. s. 201 ss.).

DONNERIN käsikirjoitusmuistiinpanojen mukaan ostjakkisamojedit nimittävät nahkapohjaista suksea seuraavasti: Tym *ta'šš*, *taj^əš*, Tas *tajəš*, *tā^ηšš*. Nähdäkseni tässä on kysymyksessä sama sana, jonka CASTRÉN kirjoitti *taiše*, *tais*. OS:ssa näet on sanansisäisen *j:*n kato sangen tavallinen ilmiö esim. juuri puheena olevan kaltaisessa äänneympäristössä (ks. PAASONEN Beitr. s. 280 ss.); **j:*hin viittaa myös Tasin murteen etinen *ā*. *γ* ja *η* kuuluvat suffiksiainekseen; kysymyksessä on ilmeisesti sama deverbaalinen johdin **keš* ~ **γeš* (< **k* + *tš*), jota LEHTISALO käsittelee SUST LXXII 214—215.

Mainittakoon vielä, että kamassin verbi *t'eit'iem* (vartalo *t'e₂-*) saattaa kuulua samaan ryhmään kuin muutkin tässä mainitut sanat. DONNER kääntää sen 'einfallen, einstürzen', mutta merkitys ei liene aivan täsmällisesti ilmaistu (ehkäpä: »liukua — suksilla — mäkeä alas»); ainakin

esimerkkinä mainitun sanonnan *boiγu' t'eil'iem* käännös 'ins Eis sinken' ei ole oikea, sillä *boiγu'* on ablatiivimuoto, ehkä siis: 'liukua t. luiskahtaa jäältä'.¹

Suomen *suksi* -sanana edustaman uralilaisen hiihtimen nimen (josta ks. esim. PAASONEN Beitr. s. 239, RÄSÄNEN Virittäjä 1946 s. 389) rinnalla lienee siis ollut toinenkin, ainakin protolappalais-obinugrilais-kantasamojedilainen (nahkapohjaisen?) suksen nimitys.

6. SamKam. *mor* ~ *mvr*

DONNER on merkinnyt muistiin kamassisamojedista seuraavat toisiaan muistuttavat sanat: *mor* 'Stuteneuter'; *mâr* 'Brautschatz (nicht mehr in Gebrauch); Euter'; *mvr̄d̄* 'Euter'. On ilmeistä, että on kysymys yhdestä ja samasta utareen nimityksestä: *mor*, *mâr*, *mvr*, sillä *mvr̄d̄* -muodon *-d̄*-aines on yks. 3. pers. poss.-suffiksi, kun taas *mâr* 'Brautschatz' on aivan eri sana (vastine ainakin OS:ssa ja jurakissa). — »Kamassisches Wörterbuchissa» olen verrannut *mvr̄d̄* -sanaa DONNERIN muistiinpanemaan kača-turkkilaiseen utareen nimitykseen *mvr̄p*, mutta tämä selittyyne pikemminkin kamassilaiseksi lainaksi, sillä kačalaisella muodolla ei näy olevan vastineita muissa turkkilaisissa (eikä yleensääkään altailaisissa) kielissä. [Šorin *mârs* 'Euter; die geschwollenen Drüsen' ei kuulu tähän, vaan on — kuten myös tel. *pârs* 'Drüse' — mongolilainen lainasana, vrt. mong. *bersegü*, kalm. *bersü* 'grob, hart (Haut); harte Schwiele od. beschädigte Stelle (am Pferd)'; edelleen: jak. *bärgü* 'Geschwulst, Drüse', turk. *bâz* 'Drüse', čuv. *par* id.; vrt. myös RÄSÄNEN Stud. Orient. XV 24, alav. Turk. *mârs* > vog. *măa,rs̄pə* 'Drüse'; ks. KANNISTO FUF XVII 139.]

Kamassilaisella utareen nimityksellä on sen sijaan vertauskohtia eräissä uralilaisissa kielissä, nim. ainakin jurakkisamojedissa ja ostjakissa: jur. (Lehtisalo käsik.) O Sj. K OP *mā*^{22a} 'Drüse', S Nj. *mar* id.; ostj. (Karjalainen—Toivonen) Vj.V *mvr* 'Maserknorren der Birke (Weide)', Trj. *mār* 'Knorren, Knorz, Maserknorren; Beule, Pustel, Gerstenkorn', O *mvr* 'Knoten in den Halsmuskeln, am Schenkelansatz'. Sekä äänneasultaan että merkitykseltään nämä sopivat hyvin kamassin sanan vastineiksi (merkityksen suhteen vrt. mainittuja turkk. kielten muotoja). Lainasuhteista tässä tuskin on kysymys enempää ostjakissa kuin samojedilaisellakaan puolella, sillä sana on kummallakin taholla suhteellisen laa-

¹ Kam. sanapesye, varsinkin verbi *t'ei-*, voisi olla (osittain) turkkilaistakin perua, vrt. nim. čag., itäturk., tar., kar., kaz., oir., tel., leb., sag., koib., kč. (Radloff) *tai* 'ausgleiten', kyz. (Joki) *taja-*, keskiturk. (Brockelmann) *taimaq* id.

jalle levinnyt, eivätkä merkityksetkään vastaa niin täydellisesti toisiaan kuin lainasanoissa on tavallista.

7. SamKam. *k'i'me*

KAI DONNERIN »Kamassisches Wörterbuchii» liittämässäni etymologisissa viitteissä olen — prof. RAMSTEDTIN mielipiteeseen liittyen — verrannut kamassin sanaa *k'i'me* 'Asche' seuraaviin turkkilaisiin muotoihin: *köm* 'bedecken', *köbür*, *kömbö* 'Asche', mutta tämä yhdistelmä on joka suhteessa epätydyttävä. Kamassin ensi tavun selvä *i* ei milloinkaan vastaa turkk. alkumuodon *ö*:tä. Lisäksi on huomattava, että *kömbö* ja *köbür* eivät turkk. puolella missään merkitse 'tuhkaa', vaan '(hehkuvaa t. peitettyä) hiiltä' (čuv. *kämraık* 'musta hiili'), harvoin myös '(hehkuvaa) lantaa (polttoaineena arolaisilla)'; alkumerkitys: »peitetty», vrt. RAMSTEDT »Studies in Korean Etymology» s. 117 s. v. *kimim* (viimeksi mainitussa kohdassa esitetty altailainen etymologia on semologisessa suhteessa epävarma, kuten myös N. POPPE huomauttaa, ks. Harvard Journal of Asiatic Studies, Vol. 13, Dec. 1950, s. 571).

Kam. sanalla on sen sijaan lähisukulaisia muissa samojedikielissä: OS (Castrén) *šime*, *sīwa*, *šiu*, *siu* 'Asche', (Donner käsik.) Ty. *šim*, KeM, KeO *šiu*, Tša. *šiu*, Vj. *šiu*, *šiu*, N *šiu*, OO *šiuw*, OOS *šiu*, OOT *šiu* id.; tawgy (Castrén) *šimi* id.; jur. (Castrén) *sibea* sanoissa *tū-sibea*, *tu-siwea* 'Asche', (CASTRÉN—LEHTISALO Samoj. Volksdichtung 163) *tūn sibengäe* < *tūn siviengäeh* 'als Asche', Knd. (Castrén käsik.) *šimeä* 'Asche'; koib. (Kl. AP) *simo* id. PAASONEN on yhdistänyt (Beiträge 148) tähän sanapesyeseen kam. substantiivin *šūŋö*, joka myös merkitsee 'tuhkaa', mutta sekä sanansisäinen konsonantisto että ensi tavun vokaalisto panevat epäilemään tämän yhdistelmän paikkansapitävyyttä, kun taas kam. *k'i'me* vastaa mainittuja muiden sam.-kielten muotoja sangen tarkasti. Ainoastaan kam. laryngaaliklusiili on oudoksuttava, mutta on muistettava, että DONNERIN tutkima kamassilainen kielimuoto eli enää vain muutaman vanhemman polven henkilön varassa, ja tavoitellessaan mieleensä vanhaa äidinkieltään (turkkiin ja venäjään turvauduttiin keskustelussa tavallisimmin) he aika usein erehtyivät käyttämään väärässäkin paikassa tuota erittäin luonteenomaista, voimakasta laryngaaliklusiilia (vrt. esim. »Kamassisches Wörterbuch» s. 110; huomattakoon myös, että A. J. TUGARINOV mainitsee kamassien sanoneen äidinkielestään: »Kielemme on kovin vaikea, täytyy 'änkyttää'», ks. Северная Азия 1926 s. 83). — Kamassin *k'i'me* -sanan *k*- on ensi näkemältä outo, odottaisi näet joko *š*-ää tai *s*-ää. Jo toistasataa vuotta sitten sukupuuttoon kuolleissa sajaninsamojedilaisissa kie-

lissä, motorissa ja taigissa, sen sijaan sängen usein *k*- vastaa sgr. *š- ja *ṣ̌- äänteitä. (PAASONEN on laajahkosti kosketellut mot.-taig. *k*-ta, Beiträge 154 —.) Kamassin *k*'- on käsiteltävänämme olevassa sanassa ilmeisesti siis motorilais-taigilainen piirre ja osoittaa, että ainakin 19:nnen ja 20:nnen vuosisadan »kamassit», joita CASTRÉN ja DONNER tutkivat, olivat heimokonglomeraatti, mihin oli sulautunut myös muiden sajanin-samojedilaisten kansojen edustajia. Samaa seikkaa viittaa mm. kamassilainen sukunimi (Castrén) *Mador*, (Donner) *mādor* = *matori*- 1. *motori*-kansa (sana on turkk. laina; vrt. myös »Kamassisches Wörterbuch» s. XXXVII, RADLOFF Phonetik der nördl. Türksprachen s. XXXI, KLAPROTH Asia Polyglotta s. 153).

Motorilais-taigilaisen *k*:-n synnyn selvittämiseksi viitattakoon eräänseen mahdollisuuteen. Suom. *sydän* on tunnetusti uralilaiselta kaudelta periytyvä sana, sillä kun on vastineet kaikissa suom.-ugr. ja sam. kielissä (ks. esim. PAASONEN Beitr. 76, 212, lapin suhteen E. ITKONEN FUF XXIX 294). Motorista on vanhoissa lähteissä (esim. KLAPROTH Sprach-atlas) merkitty muistiin *Kejem*, taigista *Kéim* 'Herz' (lopussa oleva *m* on yks. 1. pers. poss.-suff., kuten monissa muissa vanhojen lähteiden substantiiveissa). TOIVONEN on (esim. yliopistoluennossaan) lähinnä vogulin edustuksen perusteella päätenyt olettamukseen, että mm. tässä sanassa on sgr. kantakielessä ollut *ṣ̌-. Motorilais-taigilainen *k*- mielestäni tukee osaltaan tätä teoriaa, joten *ṣ̌- olisi tämän tyypin sanoissa palautettavissa aina uralilaiseen kauteen saakka. Uralilainen *ṣ̌-, joka kuvastuu esim. jurakin muodoista (Knd.) *šej* 'Herz', *šimeä* 'Asche' ja (Reguly) *šjau* 'Schuppe', on mot.-taigilaisessa ryhmässä kehittynyt ensin *ṣ̣̌:-ksi (kuten ṣ̌- ~ ṣ̣̌- eräissä nykyruotsin murteissa), ja tämä spirantti taas on edelleen muuttunut sängen prepalataaliseksi *ḳ:-ksi, mitä vanhoissa muistiinpanoissa on merkitty *k*-illa. DONNERIN transskription *k'i* sanassa *k'i'me* on akustisesti sängen lähellä *ṣ̣̣̌:-tä.

8. SamKam. *pākzən*

Väitöskirjassaan »Über die anlautenden labialen spiranten und verschlusslaute im samojedischen und uralischen» (SUST XLIX) KAI DONNER on (s. 120) esittänyt kamassisamojedin *pākzən* 'Steigbügel'-sanan vastineiksi ostjakkisamojedilaiset satulan nimitykset: Tym *pāqsāw* ja OO *pařsān*. Näitä kaikkia hän pitää turkkilaisina lainoina (»koska ei ole mitään samojedilaisia sanoja, joihin puheena oleva sana voitaisiin yhdistää») ja vertaa niitä koillisturkkilaiseen (šor., leb., sag., koib., kě.) nominiin *pay* 'Strick, Bindfaden, Schnur', jolla kyllä on vastineita etään-

pänäkin turkkilaiskielissä: čag., ität., tar., sart., krm., az., trkm. (Radloff) *baγ* '1. Strick, Band, Fessel; 2. Bündel, Paket', kzk., kaz., kom. (Radloff) *bau* 'Strick, Schnur', oir., tel. (Radloff) *pū* id. DONNERIN mielestä koillisturkin *paγ* muodoltaan soveltuu hyvin sam. sanojen lähtökohdaksi, ja merkitysten suuren erilaisuuden hän selittää siten, että »kamasseilla on jalustimena tavallisesti vain nuora». Hänen mukaansa kamassit ovat lainanneet sanan turkista, minkä jälkeen ostjakkisamojedit vuorostaan ovat omaksuneet sen kamasseilta. — DONNER pitää selitysyrittystään »jokseenkin varmana», mutta lähempi tarkastelu osoittaa sen kestävämmäksi. Kamassin substantiivin lopussa oleva *-zən* on selvästi sama verbaalinen suffiksi, tekimennimen johdin, joka esiintyy esim. kam. sanoissa *t'āzən*, *t'āzən* 'Eisen beim Herausgraben der Lilienzwiebel' (< *t'āl-*, *l-* 'graben'), *nu'zən* 'aus einem Brett gemachter Schlitten (vormals auch von Hunden gezogen)' (< *nu'* - 'ziehen, schleppen'). Kamassissa on myös verbi, joka voi olla *pāzən* -sanan kantana: *p'ā'lām* 'klettern', sillä laryngaaliklusiiili ' edustaa usein aikaisempaa **k:*ta (esim. kam. *k'āzā* 'Butter, Öl' < turk. *qajaq* id., kam. *k'ama* 'Stirn' < turk. *qamaq* id.). Kam. jalustimen nimitys tarkoittaa siis alkuaan »välinettä, jolla kiivetään (hevosen selkään), astinta». DONNERIN olettamusta vastaan todistaa myös — merkityso pillisen puolen lisäksi — kam. sanan äänneasu. Jos tosiaan turk. *baγ*, *paγ* olisi pohjana, pitäisi kam. substantiivin ääntä **baγzən*, sillä koillisturkin äänteenmuutos *b-* > *p-* on sangen myöhäsyntyinen (kuten mm. čuvaššissakin) ja esim. kamassia lähinnä olevassa turkkilaiskielessä, kačasassa, *b-* on säännöllisesti säilynyt, kuten DONNERIN muistiinpanot selvästi osoittavat; vrt. edelleen kam. *bāzāš* 'Schmutz' < kč. *bāzāš* id., kam. *bātkā* 'Pfeifenschmurgel' < kč. *bātkā* id., jne. — DONNERIN muistiinmerkitsemät OS:n muodot, etenkin eteläisempi, ylä- Obin *pařsān*, voivat olla kamassilaista perua. Kamassit ovat sentään jo muutaman miespolven ajan itsekin liikkuneet ratsain tultuaan läheisiin kosketuksiin nykyturkkilaisten heimojen kanssa, mutta ostj.-samojedeille ratsastaminen on ollut aivan outoa, mistä selittynee jopa sekin, että heillä olisi jalustimen nimi siirtynyt merkitsemään satulaa. Hevonen sensijaan on jo sangen kauan ollut samojedeille tuttu, sillä kaikissa samojedikielissä on yhteinen hevosen nimitys, jonka alkumuoto **junta* selvästi osoittaa muinais- ja ehkä jo esiturkkilaistenkin ainakin 1200—1500 vuotta sitten olleen kosketuksissa kantasamojedeihin [vrt. muinaisturk. (v. GABAIN Alttürk. Gramm., 2. Aufl., s. 357) *junt* 'hevonen' ja PAASONEN Beitr. 90, 269, DONNER SUSA XL₁ 6].